

ΙΔΡΥΤΗΣ : ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ : ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΠΕΝΤΗΚΟΣΤΟΣ ΤΡΙΤΟΣ

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ – ΙΟΥΝΙΟΣ

1953

ΠΕΠΡΩΜΕΝΑ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ

Τὸ Βυζάντιο δὲν ὑπῆρξε Κράτος μὲ τὴν ἔννοια πού πῆρε ὁ ὄρος αὐτὸς στοὺς νεώτερους χρόνους. Εἶταν μιὰ κοινωνία λαῶν, πού πίστευαν στὶς ἴδιες πνευματικὲς καὶ ἠθικὲς ἀξίες, πού τοὺς ἔνωσε ἡ θρησκεία καὶ μιὰ κοινὴ ἀντίληψη τῆς ζωῆς. Σκοπὸς του, ὅπως καὶ τῆς ἀρχαίας Ρώμης, δὲν εἶταν ἡ προκοπὴ ἑνὸς ἔθνους, ἀλλὰ ἡ διατήρηση ἑνὸς πολιτισμοῦ κι ἡ ὑπεράσπισή του ἐναντίον τῶν Βαρβάρων.

Ἡ διοικητικὴ καὶ πολιτικὴ παράδοση τοῦ Βυζαντίου εἶτανε ρωμαϊκὴ. Ὁ ἀνώτατος ἀρχοντας θεωροῦσε τὸν ἑαυτό του διάδοχο τοῦ Αὐγούστου καὶ λεγότανε Βασιλιάς ἢ Αὐτοκράτορας τῶν Ρωμαίων. Εἶτανε μάλιστα ὁ τίτλος αὐτὸς αἰτία διπλωματικῶν προστριβῶν ἀνάμεσα στὴν Ἀνατολὴ καὶ τὴ Δύση, γιατί ὁ Βυζαντινὸς εἶχε τὴν ἀπαίτηση νὰ τὸν ἀναγνωρίζουνε διεθνικὰ σὰν κληρονόμο τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας κι οἱ Δυτικοί, γιὰ νὰ τὸν ἐνοχλήσουν, τὸν προσαγόρευαν καμιά φορά Βασιλέα τῶν Γραικῶν. Ρωμανία λεγότανε, κάπως ἀόριστα, ἡ Ἐπικράτεια κι οἱ ὑπήκοοί της κάθε φυλῆς λεγότανε Ρωμαῖοι. Ρωμαϊκὸ εἶτανε τὸ δίκαιό της τροποποιημένο κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τῶν ἑλληνικῶν ἐθίμων. Ἡ παιδεία ὅμως τοῦ Βυζαντίου εἶταν ἑλληνικὴ. Ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα γρήγορα ξετόπισε τὴ λατινικὴ κι ἔγινε ἐπίσημη γλῶσσα τῆς Αὐτοκρατορίας καὶ ὄργανο γιὰ τὴ συνεννόηση τῶν ἐθνοτήτων πού τὴν ἀποτελοῦσαν.

Ὡς ποιὸ σημεῖο τὸ Βυζάντιο εἶταν ἑλληνικό; Τὸ δύσκολο αὐτὸ ἱστορικὸ πρόβλημα ἀπασχόλησε πολὺ τὴ διεθνικὴ ἐπιστήμη καὶ συχνὰ ἔδωσε ἀφορμὴ νὰ ἐκδηλωθοῦνε μεροληψίες καὶ ἐμπάθειες πού δὲν τίς περιμένει κανεὶς σὲ τέτοιες συζητήσεις. Τὸ λιγότερο ὥστόσο πού μπορεῖ κανεὶς νὰ πεῖ, δίχως νὰ χαρακτηριστεῖ ὑπερβολικός, εἶναι πὼς ἡ ἐπικράτηση τῆς γλώσσας προϋποθέτει ἀναμφισβήτητα τὴν κοινωνικὴ καὶ πνευματικὴ ὑπεροχὴ τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου. Δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι τυχαῖο γεγονός τὸ ὅτι ἡ Αὐτοκρατορία, ὅταν ἔπαψε νὰ χρησιμοποιεῖ τὴ λατινικὴ, υἱοθέτησε τὴν ἑλληνικὴ καὶ ὄχι τὴ σλαβικὴ, τὴν ἀρμενικὴ, τὴν ἀραβικὴ ἢ ὁποιαδήποτε ἄλλη γλῶσσα μιλιότανε στὰ ἐδάφη της. Τὸ γεγονός αὐτὸ πρέπει νὰ σημαίνει ὅτι ἡ ἑλληνόγλωσση κοινωνία εἶταν ἡ πιὸ καλλιεργημένη καὶ

πιὸ ἰσχυρὴ, ὅτι ἀπὸ αὐτὴν ἔβγαιναν τὰ περισσότερα στελέχη σ' ὄλους τοὺς τομείς τοῦ κοινοῦ πολιτισμοῦ, ὅτι ἀσκοῦσε μιὰ γενικὴ ἐπίδραση ἀδιαφιλονίκητη κι εἶτανε τὸ κοινωνικὸ πρότυπο πού προσπαθοῦσαν τὰ ἄλλα στοιχεῖα νὰ τὸ μιμηθοῦν. Τὸ πιθανότερο εἶναι ὅτι ὁ ἀλλόγλωσσος καὶ ἀλλόφυλος «Ρωμαῖος», ὅταν ἀρχίζει νὰ ἔχει κοινωνικὲς φιλοδοξίες, πάσχιζε νὰ γίνεῖ ἑλληνόφωνος καὶ νὰ ἀφομοιωθεῖ ὅσο τὸ δυνατό περισσότερο μὲ τὰ ἑλληνόγλωσσα στοιχεῖα γιατί αὐτὸ εἶτανε τὸ χρίσμα τῆς κοινωνικῆς προαγωγῆς. Ἀποροφοῦσε ἔτσι ὀλοένα ὁ Ἑλληνισμὸς δυνάμεις καινούριες καὶ μεγάλωνε τὸν κύκλο τῆς ἀχτινοβολίας του.

Τὸ ἂν λ.χ. ὁ Νικηφόρος Φωκᾶς κι ὁ Ἰωάννης Τσιμισκῆς καταγότανε ἀπὸ ἀρμενικὲς οἰκογένειες, κι ἄλλοι Αὐτοκράτορες ἀπὸ ἄλλες φυλὲς τῆς Μικρασίας ἢ τῆς Βαλκανικῆς, δὲν μπορεῖ νὰ ἔχει περισσότερη σημασία ἀπὸ ὅσην ἔχει, στὶς ἡμέρες μας, ἡ οἰκογενειακὴ καταγωγὴ τοῦ Φραγκλίνου Ροῦσβελτ ἢ τοῦ στρατηγοῦ Ἀϊζενχάουερ. Ὅσο κι ἂν καταγότανε ὁ Ροῦσβελτ ἀπὸ Ὀλλανδοὺς κι ἂν κατάγεται ὁ Ἀϊζενχάουερ ἀπὸ Γερμανοὺς ἢ Γερμανοελβετοὺς, δὲν ὑπῆρξε ποτὲ Ὀλλανδὸς ὁ πρῶτος οὔτε εἶναι Γερμανὸς ὁ δεύτερος, ἀλλὰ πρόκειται βέβαια γιὰ γνήσιους Ἀμερικανοὺς — καὶ στὴν ἔννοια Ἀμερικανὸς περιέχεται ἡ ἀγγλικὴ γλῶσσα καὶ μιὰ ἰσχυρὴ πολιτιστικὴ καὶ κοινωνικὴ ἐπίδραση τοῦ ἀγγλοσαξονικοῦ πνεύματος. Ἔτσι καὶ στὴν ἔννοια Βυζαντινὸς περιέχεται ὅπωςδήποτε ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα καὶ μιὰ ἀφομοιωτικὴ ἐπιρροὴ τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας.

Ἴσως θὰ μποροῦσε κανεὶς νὰ πεῖ ὅτι ἡ ἱστορία τοῦ Βυζαντίου εἶναι, ἀπὸ μιὰν ἀποψη, ἡ ἱστορία τοῦ ἐξελληνισμοῦ του. Ἡ ἐξέλιξη αὐτὴ ἀρχισε νὰ διαφαίνεται ἀπὸ τὴν ἐποχὴ κιόλας τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ συνεχίστηκε ἀθόρμητα, ἀσυνείδητα, ὀλόκληρους αἰῶνες. Κορυφώθηκε, μὲ τρόπο ἀληθινὰ τραγικὸ, καθὼς ἡ Αὐτοκρατορία πλησίαζε στὸ μοιραῖο της τέλος.

Τὰ χρόνια κυρίως τῶν Παλαιολόγων συλλογίζεται κανεὶς, πού εἶναι ἴσως τὰ πιὸ συγκινητικὰ μέσα σ' ὀλόκληρὴ τὴν ἑλληνικὴ ἱστορία. Εἶναι μιὰ περίοδος πού πρέπει νὰ τὴ ζήσουμε, νὰ τὴν ἐμβαθύνουμε, νὰ συνειδητοποιήσουμε τὴ σημασία της ὅσο μποροῦμε καλύτερα γιατί ἐκεῖ

βρίσκονται οι ρίζες της νεοελληνικής ύπαρξης, εκεί διαμορφώθηκε το ψυχικό προζύμι που έμελλε να προσδιορίσει, στους κατοπινούς αιώνες, την εθνική μας ζωή.

Η Τουρκοκρατία, τα χρόνια εκείνα, έχει πιά απλώσει τη σκιά της στο μεγαλύτερο μέρος των ελληνικών χωρών. Μονάχα η Βασιλεύουσα περισώζει ακόμα τη βυζαντινή ανεξαρτησία, το Δεσποτάτο της Πελοποννήσου και μερικές άλλες λωρίδες γης έδω και εκεί. Και όμως, στα πρόθυρα της τελειωτικής καταστροφής, σ' αυτά τα περιορισμένα έδάφη, αισθανόμαστε ότι σφύζει μια εθνική ζωή ανανεωμένη, έλπιδοφόρα, γεμάτη από τα προμήνυμα και κάποτε από τις πραγματοποιήσεις μιας ελληνικής Αναγέννησης. Τα γράμματα ανθίζουν. Πνευματικές φυσιογνωμίες επιβλητικές, που ή σημαντικότερή τους είναι ο Γεμιστός, άχτινοβολούν, χαράζουνε δρόμους, κάνουνε σχέδια για το μέλλον του γένους. Στο Μυστρά και στη Μακεδονία ή ελληνική τέχνη παρουσιάζει μια λαμπρή άκμή. Αισθάνεται κανείς ότι ο Έλληνισμός είναι γεμάτος από δημιουργικές όρμες και μεγάλες προσδοκίες.

Πώς μπορεί να έξηγηθεί αυτός ο άπροσδόκητος όργασμός, αυτή ή παράλογη αισιοδοξία έμπρός σε μιάν άπειλή τόσο συντριπτική; Θα πρέπει, νομίζουμε, να έξηγηθεί από το γεγονός ότι, τον καιρό των Παλαιολόγων, ξυπνά κι αρχίζει να γυρεύει τον έαυτό της ή εθνική συνείδηση των Έλλήνων. Το φαινόμενο είναι βέβαια γενικότερο, άληθινά κοσμοϊστορικό. Οι έθνικές συνειδήσεις διαμορφώνονται ταυτόχρονα στη Δύση, γίνονται αποφασιστικός παράγοντας της εύρωπαϊκής Ιστορίας. Με το ξύπνημά τους, άνοίγει μια καινούρια μεγάλη εποχή: ή περίοδος των εθνικών Κρατών.

Στα μέρη μας εκφράζει παραστατικά το Ιστορικό αυτό γεγονός ή χρήση του έθνικού όνόματος «Έλλην», που δε σημαίνει πιά, όπως συνέβαινε στους παλαιότερους αιώνες, τον είδωλολάτρη σε αντίθεση με το Χριστιανό, ούτε δηλώνει τοπικιστικές διακρίσεις, μά σημαίνει και πάλι όλόκληρο το γένος και την Έπικράτεια και τους βασιλιάδες.

«Από της ΙΔ' έκατονταετηρίδος και έφεξης», μάς λέει ο Β. Μυστακίδης, «είσεχώρησεν ή χρήσις των λέξεων Έλλην κτλ. έν τω βυζαντιακω Κράτει.» Είναι τα πρώτα σκιρτήματα της εθνικής συνείδησης που φουντώνει όσο ζυγώνει το τέλος. Η «Ρωμανία» ουσιαστικά δεν υπάρχει πιά. Το μωσαϊκό των λαών που την αποτελούσαν το σκέπασε ή Τουρκοκρατία. Η ρωμαϊκή παράδοση σβήνει. Οι Έλληνες δεν ενδιαφέρονται πιά για τη συνέχιση της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Έκείνο που τους ενδιαφέρει τώρα είναι να περιοριστούνε στα δικά τους έδάφη, γύρω στο Αιγαίο, και να

στερεώσουν ένα Κράτος μικρότερο, αλλά όμοιογενές, καθαρά έθνικό, ελληνικό.

Ο Ιωάννης Αργυρόπουλος προσφωνεί τον Ιωάννη Παλαιολόγο: «Ω της Ελλάδος ήλιε Βασιλεύ!» Ο Γεμιστός γράφει στο Μανουήλ Παλαιολόγο: «Εσμέν γάρ ούν, ών ήγεισθε και βασιλεύετε, Έλληνες το γένος, ως ήτε φωνή και ή πάτριος παιδεία μαρτυρεί». Ο Λαόνικος Χαλκοκονδύλης γράφει για «Έλλήνων πράγματα, Έλλήνων Βασίλειον, Έλλήνων Βασιλέα». Και ο Κωνσταντίνος Παλαιολόγος, μιλώντας την προπαραμονή της Αλωσης προς τους συμπολεμιστές του, τους άποκαλεί «άπογόνους Έλλήνων και Ρωμαίων» και την Πόλη όνομάζει «έλπίδα και χαράν πάντων των Έλλήνων». Δεν άρνιέται ίσως ο Κωνσταντίνος ΙΑ' τον πατροπαράδοτο τίτλο του Αυτοκράτορα των Ρωμαίων, είναι όμως πρώτιστα, την ώρα εκείνη, Βασιλιάς των Έλλήνων.

Οι άνθρωποι αυτοί του 15ου αιώνα, οι Παλαιολόγοι, οι Γεμιστοί, οι Αργυρόπουλοι, οι Χαλκοκονδύληδες, είναι ήδη Νεοέλληνες. Είναι δικοί μας άνθρωποι, αισθάνονται την εθνική τους ύπόσταση όπως έμεις. Εργάζονται συνειδητά για το δικό μας μέλλον. Και ο Κωνσταντίνος για μάς θυσιάζεται, συνειδητά έπίσης. Όταν άποκρούει τις προτάσεις για συνθηκολόγηση που του γίνονται και προτιμά να πέσει πολεμώντας, σα Σπαρτιάτης, στα Τείχη της Πόλης, ξέρει πως ο λαός του έχει ανάγκη από ένα τέτοιο παράδειγμα τιμής, άντρειοσύνης και αυτοθυσίας που να καθυγάσει την εθνική του συνείδηση και την άγάπη του της εθνικής έλευθερίας. Και πράγματι, από την έπομένη της Αλωσης, ο θρύλος του Μαρμαρωμένου Βασιλιά γίνεται σε μάζες λαού μια ψυχική δύναμη φοβερή, ένα μεγάλο όμαδικό άγχος, μια άκοίμητη λαχτάρα που δε θα μπορέσει να ήρεμήσει ποτέ ως ότου έρθει ή λυτρωτική στιγμή του Εικοσιένα. Η θυσία του γεφυρώνει ένα Ιστορικό χάσμα τεσσάρων αιώνων ανάμεσα στους ανθρώπους της εποχής των Παλαιολόγων και σ' εκείνους της Τριπολιτσάς και του Μεσολογίου...

Η γενεά μας πρόφτασε κι είδε, στα έφηβικά της χρόνια, τις τελευταίες ανάλαμπες του θρύλου, το πορφυρό ήλιοβασίλεμα της Μεγάλης Ίδέας. Κάτι από τον Έλληνισμό της Αλωσης έφτασε ζωντανό ως έμας, μάς άγγισε και μάς άφησε μιάν ανεξίτηλη σφραγίδα. Ζήσαμε ύστερα όλόκληρες δεκαετίες μέσα στη σύγχυση και τη σύγκρουση των Ιδεών του 20ου αιώνα και σε μιάν Ιστορική εξέλιξη άνήκουστη. Σήμερα αρχίζουμε να συνειδητοποιούμε το βαθύτερο νόημα της κρίσης που κλυδωνίζει τα σύγχρονα Κράτη. Νιώθουμε, διαβλέπουμε πως ή Ιστορική ανάγκη οδηγεί άναπόφευγα τους πολιτισμένους λαούς

πρός ευρύτερα πολιτειακά σχήματα, υπερεθνικά. Δεν είμαστε βέβαια προφήτες, μά νομίζουμε πώς, με τόν απλό κοινό νοῦ, μπορεί κανείς σήμερα νά διατυπώσει τήν πρόβλεψη ὅτι, ὅσοι ζήσουν ὡς τά τέλη τοῦ αἰῶνα, θά προφτάσουν νά δοῦνε τίς Ἑνωμένες Πολιτεῖες τῆς Εὐρώπης. Ποιός ξέρει τότε, μέσ στον καινούριο κόσμον πού θά διαμορφωθεί, ποιά θά εἶναι ἡ μοῖρα τῆς περίφημης αὐτοκρατορικῆς Πόλης πού

δεσπόζει στις πύλες δυὸ ἡπείρων καί πού προορίστηκε, ἀπό χιλιάδες χρόνια, νά εἶναι σταυροδρόμι καί χοάνη λαῶν. Ποιός ξέρει τί μορφές καί τί ἐκφράσεις μπορεί νά προσλάβει ἡ προαιώνια ροπή τῶν λαῶν τῆς Βαλκανικῆς καί τῆς Ἀνατολικῆς Μεσογείου νά ἀποτελέσουν μιάν ἐνότητα γύρω στην Ἑφτάλοφον τοῦ Βοσπόρου. Μορφές καί ἐκφράσεις εἰρηνικῆς ζωῆς καί δημιουργικῆς διεθνικῆς ἀλληλεγγύης.

ΓΙΩΡΓΟΣ ΘΕΟΤΟΚΑΣ

ΤΑΞΟΥ

Ο ΤΕΛΕΥΤΑΙΟΣ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ